Vidarkliniken

et lille billedessay
om et antroposofisk hospital
i Järna

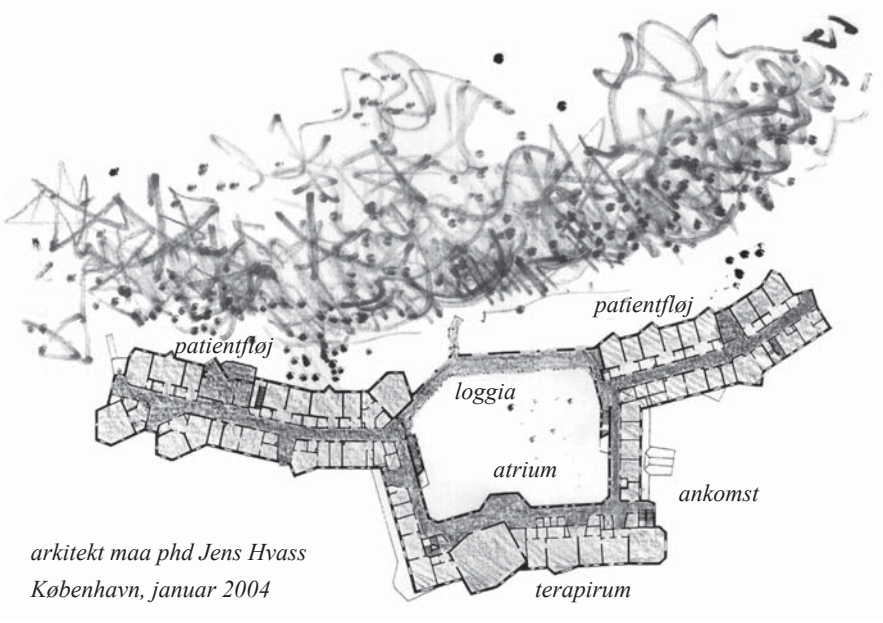

arkitekt maa phd Jens Hvass
København, januar 2004

Vidarkliniken

Vidarkliniken er et antroposofisk hospital, tegnet af den danske arkitekt Erik Asmussen (1913-98). Det ligger i Järna, syd for Stockholm, som en del den antroposofiske bevægelses nordiske center. Vidarkliniken har blot 74 patientpladser og et personale på omkring det dobbelte. Det er således et ganske lille sygehus, hvor alle kirurgiske operationer og tekniktunge behandlinger foregår på større sygehuse.

Vidarkliniken blev taget i brug i 1987 efter en endog meget lang forudgående proces. Det krævede mange forhandlinger med myndighederne og overvindelsen af megen mistænksomhed overhovedet at få lov at placere et sådant lille privathospital i det åbne landskab. Men idag kommer mange patienter til Vidarkliniken med henvisning fra det offentlige behandlingssystem, og dette samarbejde har udviklet sig ganske positivt - dels fordi Vidarkliniken er yderst præcis med at formulere sig som et *komplement* til samfundets allerede etablerede sundhedssystem og ikke som noget *alternativ* dertil, dels fordi alle Vidarklinikens læger og sygeplejersker ud over deres antroposofiske uddannelse har en almindelig uddannelse som læge og sygeplejerske og således langt hen ad vejen taler samme sprog.

Ordet *antroposofi* har græske rødder og betyder *læren om* (sofia) *mennesket* (antropos), og den antroposofiske bevægelse opstod omkring Rudolf Steiner (1861-1925) i begyndelsen af det 20. århundrede. Vidarklinikens patientarbejde har udgangspunkt i antroposofisk medicin og menneskesyn, og man tilstræber i sine behandlingsforløb at møde *mennesket* og håndtere sygdom som en del af den menneskelige situation. Vidarklinikens palet af terapier og behandlingstilbud er meget bred - kostterapi regnes som helt grundlæggende ligesom urtepræparater spiller en stor rolle, og alt efter patienten og sygdommens natur kan man ordinere en række bevægelses-, lys- og kunstterapier. Ligeledes er biografien - sammen med bevidstheden om hvilken situation i tilværelsen, pågældende står i - en vigtig del af behandlingsgrundlaget. Man håndterer således den eksistentielle dimension som en uadskillelig del af et sygdomsbillede. Vidarkliniken har derfor stor søgning af mennesker med en tung diagnose fra de etablerede sygehuse, og omkring halvdelen af alle patienter er kræftpatienter.

Man ser umiddelbart af Vidarklinikens fremtræden, at arkitekturen har andre idealer end det typiske moderne hospital. Formerne, farverne, materialerne - alt synes et udspringe af en anden logik. Tilsvarende har ledelsesform og arbejdsbegreb, sygdoms- og sundhedsopfattelse, menneske- og livssyn osv. så vel som den kunstneriske udsmykning udgangspunkt i antroposofien. Det er derfor naturligt, ligesom i det case-studium om Vidarkliniken jeg arbejder på til mit forskningsprojekt *Lægekunstens Rum,* at indlede dette lille billedessay med et rids af den antroposofiske arkitekturimpuls' baggrund og opståen.

Ved en konference i Tokyo oktober 1994 om *healing architecture*, sagde den amerikanske hospitalsforsker, Wayne Ruga, med stor anerkendelse i stemmen, at Vidarkliniken *might be the only truly healing place in the world*.

Jeg håber at jeg med det foreliggende kan videregive blot en lille smule af klarheden og skønheden i det arbejde, som hver dag foregår på Vidarkliniken - og den helt usædvanligt lydhøre måde, hvorpå Erik Asmussens arkitektur danner klangbund derfor og ansporer dertil.

Den menneskelige tilstedeværelse er vigtig i Vidarklinikens arbejde. Her er læge Ursula Flatters, der idag er leder af Vidarkliniken, i dialog med en patient.

Og her får en patient fodbad, som meget ofte benyttes som del af behandlingen.

Note: Jeg ville gerne i dette lille billedessay kunne vise langt flere billeder med mennekser på - om det forfinede sammenspil mellem menneske og rum, og om hvordan rummene understøtter helbredelsesprocessen og det daglige arbejde. Men det er et spørgsmål om tilladelser og om hensynet til patienternes privatliv. Så jeg må bede om lidt indlevelseskraft under vejs.

Jens Hvass
arkitekt maa phd
Larslejsstræde 3
1451 København K

E-mail: jens@jenshvass.com
Tel.: 33 33 05 44

Gennem systematisk iagttagelse af naturens formverden afdækkede forfatteren og naturvidenskabsmanden Wolfgang Goethe et metamorfose-princip, som han i 1819 offentliggjorde i en lille bog, Metamorfose des Pflanzen.
Han beskrev heri hvordan planteverdenens mangfoldighed af former - fra frø over spire og kimblad til rosetblade, stængelblade, blosterblade, kronblade og blomst, frølegeme og frø - ikke blot var tilfældige. Alle dele var forskellige, og dog beslægtede. Bag alle disse fremtrædelsesformer fandtes et fælles formende princip, en forvandlingsproces eller metamorfose af samme kim-form, som Goethe kaldte urplanten - og i hans perspektiv var alle planterigets former afledt af denne urplante.
Urplanten var en idealform, som dog i naturen var uopnåelig. De stedse forskellige vækstbetingelser påvirkede, hindrede og modificerede urplantens formende princip, hvilket ledte til planterigets kolossale formvariation.

Herover er det urplanten i Rudolf Steiners streg. Gennem Steiners kunstneriske arbejde omkring opførelsen af det første og andet Goetheanum fandt Goethes metamorfoseprincip således cirka 100 år senere vej til kulturlivet og blev helt central for udviklingen af en antroposofisk arkitektur. Derfor bliver den også sommetider betegnet som goetheanistisk arkitektur.
Med metamorfosen som nøglebegreb betones det både tidsligt og formmæssigt dynamiske i naturen. Aflæsningen af naturens stadige udviklingsmønstre og studiet af de kræfter, der virker i naturen, blev hermed det det antroposofiske menneskes tilbagevendende inspirationskilde og udgangspunkt for sin skabende proces.

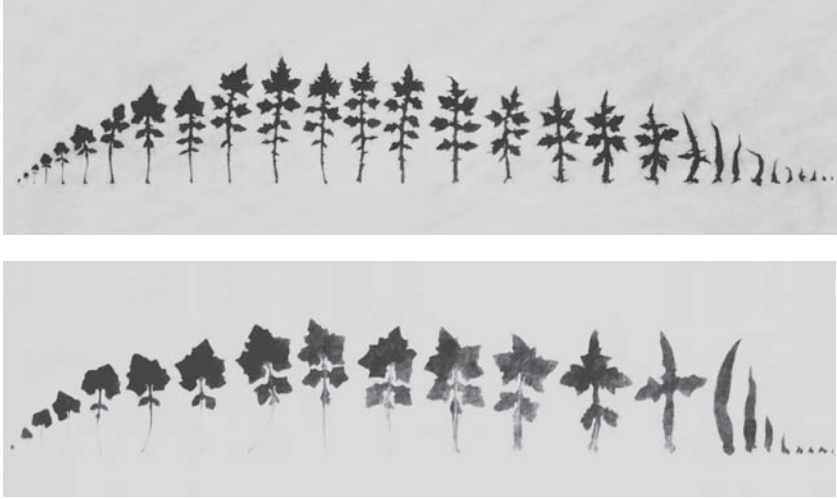

To studier af skovsalats blad-metamorfose udført af Walter Liebendörfer. Bladene er sat op, så de fra venstre mod højre kommer i den orden, som de udviklede sig på planten. Den øverste plante har vokset i solen, hvor den nederste plante stået i skyggen. Herunder er det studier fra Theodor Schwencks bog, Sensitive Chaos af hvirveldannelser i en væske, når en bred (tv.) hhv. en smal (th.) pind trækkes gennem væsken.
Sådanne studier af mønstre og lovmæssigheder i naturens formverden står centralt i en antroposofisk funderet skabelsesproces.

I 1914, mens det meste af Europa var involveret i krig, samlede mennesker fra mange lande sig i Dornach nær Basel for at etablere det antroposofiske samfund. På billedet ovenfor ser man Det første Goetheanum med dets to store tagkupler og Jurabjergene i baggrunden.

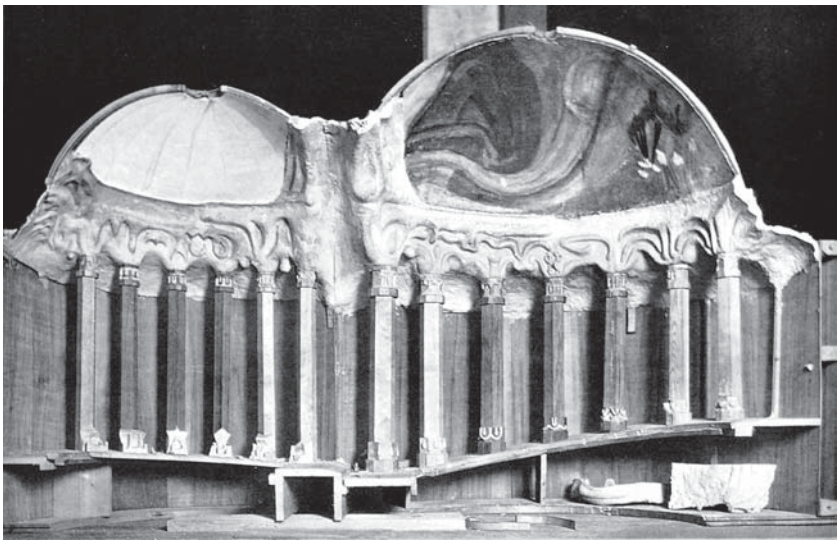

Interiørmodel til Det første Goetheanum, hvor motiverne på søjler, arkitrav og kapitæler dannede et metamorfoseagtigt forløb. Det centrale rum var dannet af to overlappende cirkulære kuppelrum. Det største rummede tilskuerpladser, det mindste rummede scenen. Det første Goetheanum blev indviet i 1918, men nytårsnat 1922, da man stadigvæk arbejdede på interiøret, brændte bygningen ned til grunden. Man gik umiddelbart efter i gang med en ny bygning - denne gang ikke i træ, men i beton.

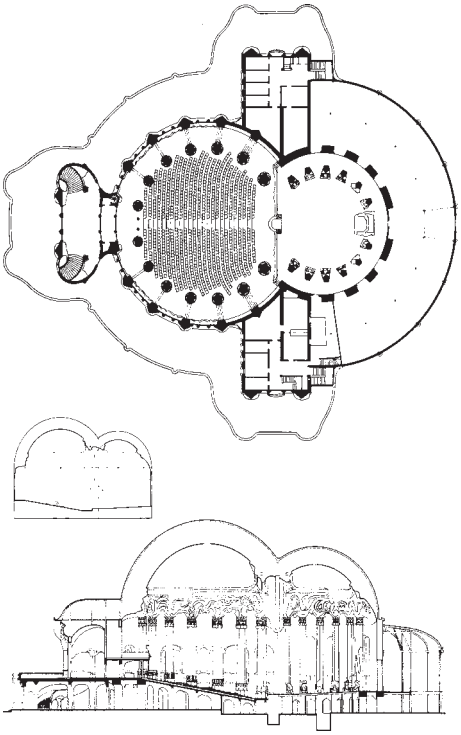

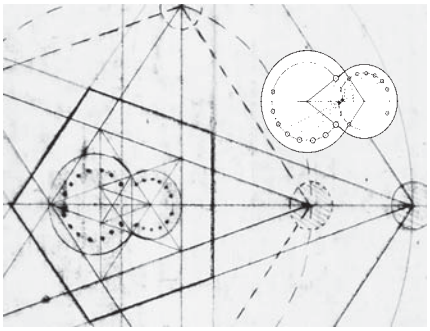

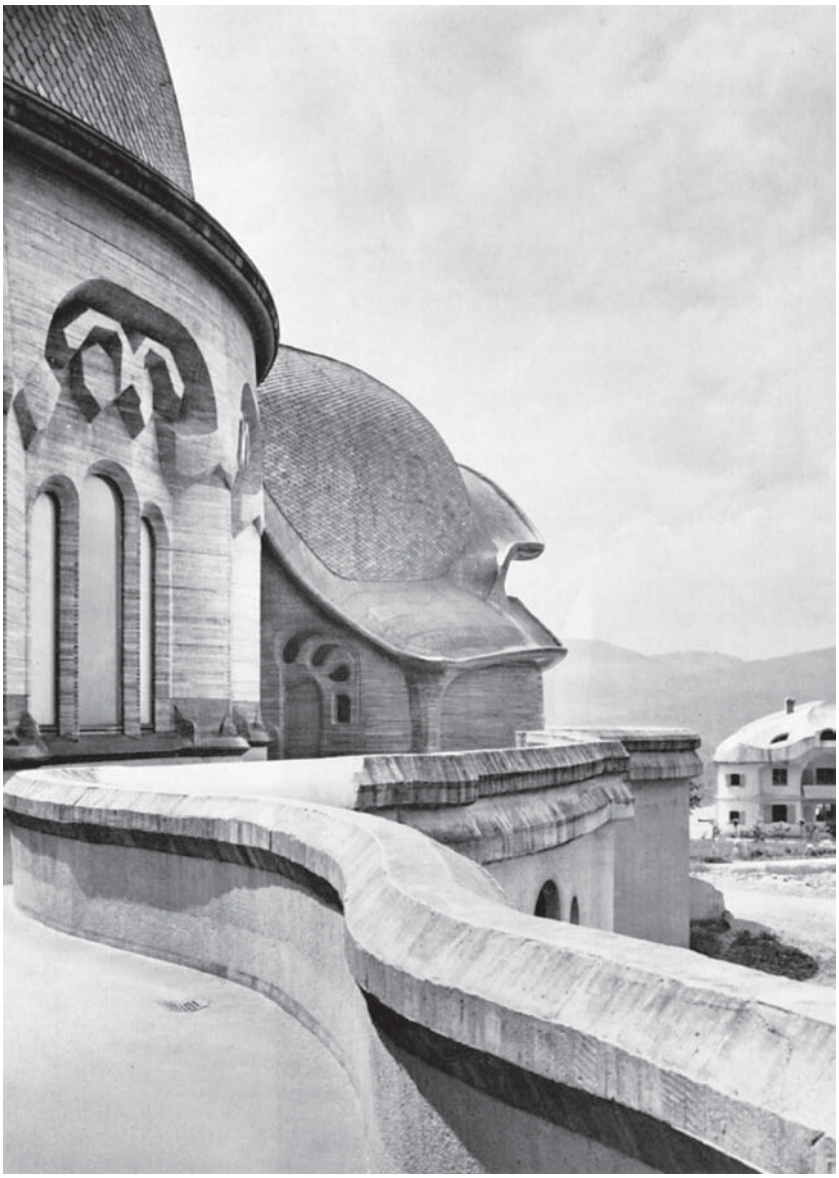

Øverst ser man Det andet Goetheanum fra nord, med Varmecentralen og Glasatelieret til venstre. På billedet til højre det en detalje af indgangsfacadens store søjlegestalt, som spiller en stor rolle i den organiske komposition.
Beton som byggemateriale var på denne tid stadigvæk ganske nyt, og former som disse aldrig før sete, så at realisere disse svungne bygningsformer var også en rent byggeteknisk bedrift.
Rudolf Steiner var måske fuldt så meget skulptør som arkitekt, og den antroposofiske arkitekturimpuls er udtalt skulpturel. Modellen blev således et uomgængeligt arbejdsværktøj, som herunder Steiners model til Det andet Goetheanum.

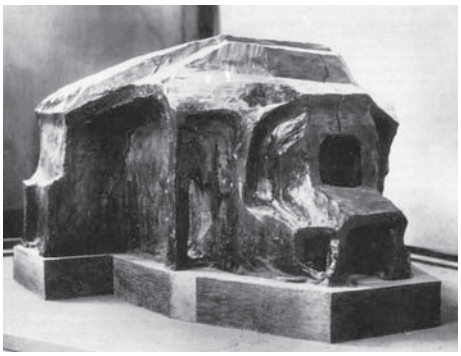

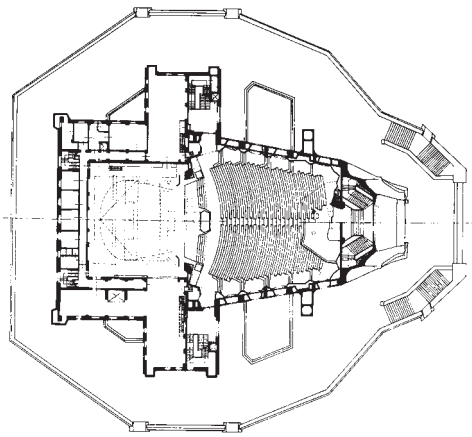

Planrids af Det andet Goetheanum

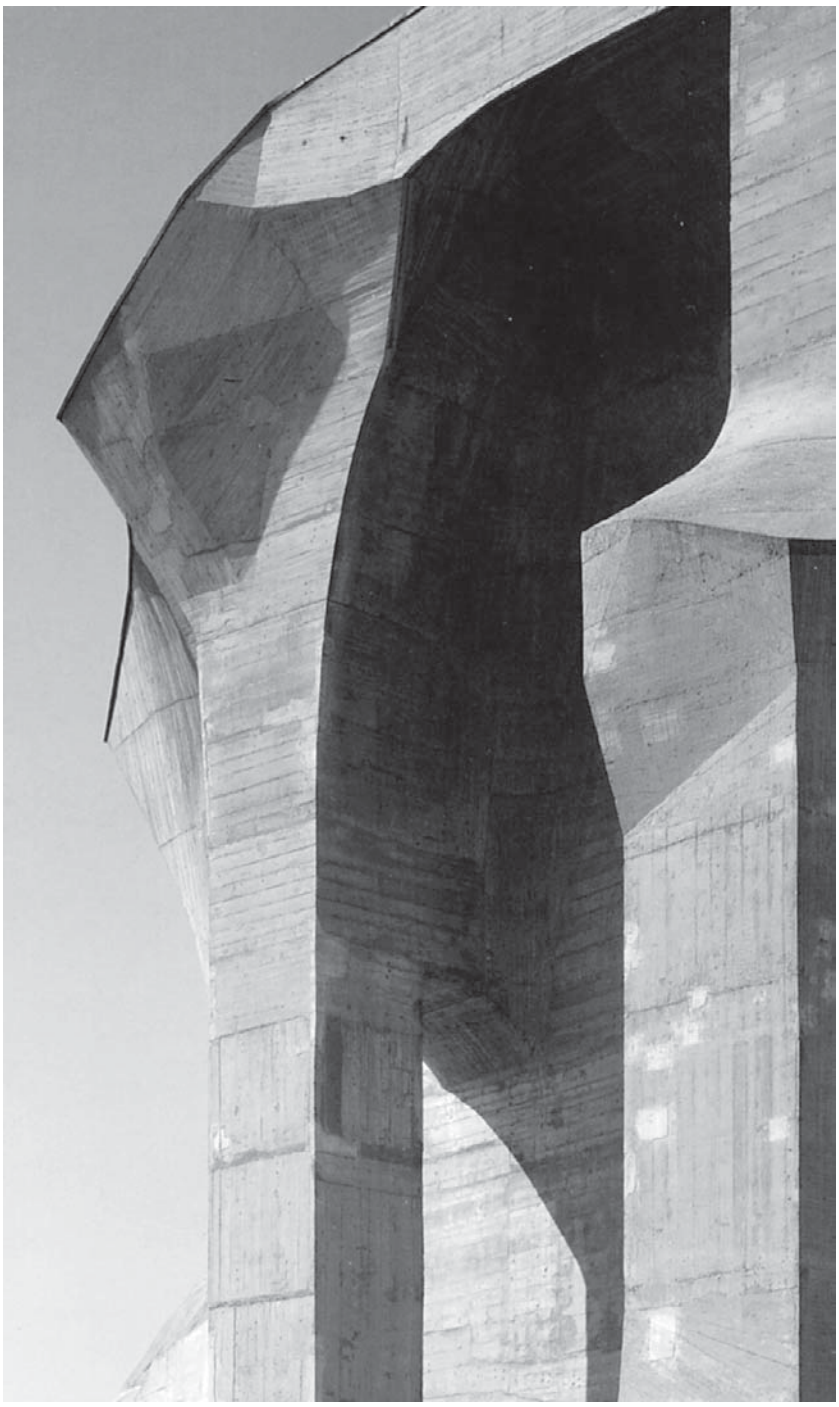

Det antroposofiske samfund i Järna ligger i det åbne landskab ud mod Mörkö-fjorden. Når man kommer dertil fra landevejen E66, er det eneste man ser Kulturhuset, hvis amorfe bygningskrop kigger frem mellem øer af skov. her midt i det åbne land er der til stadighed konferencer og foredrag, teater og kammermusik.
Vidarkliniken ligger blot få hundrede meter syd herfor, og Kulturhusets arrangementer er flittigt besøgt af Vidarklinikens patienter.

Alle huse i området er tegnet af samme arkitekt, Erik Asmussen, som selv boede i området fra begyndelsen af 60erne til sin død i 1998 og havde tegnestue i et laftehus helt ned mod fjorden. Bygningernes formsprog har stærke referencer til Rudolf Steiners arkitektur i Dornach. Erik Asmussens arkitektur har dog en udtalt skandinavisk fornemmelse, og man fornemmer, at han i mange år var funktionalist.
Det fastholdt han i øvrigt at han var hele livet igennem, blot var det med den antroposofiske livsanskuelse et noget mere komplekst og mangefacetteret menneske, som skule fungere med bygningerne.

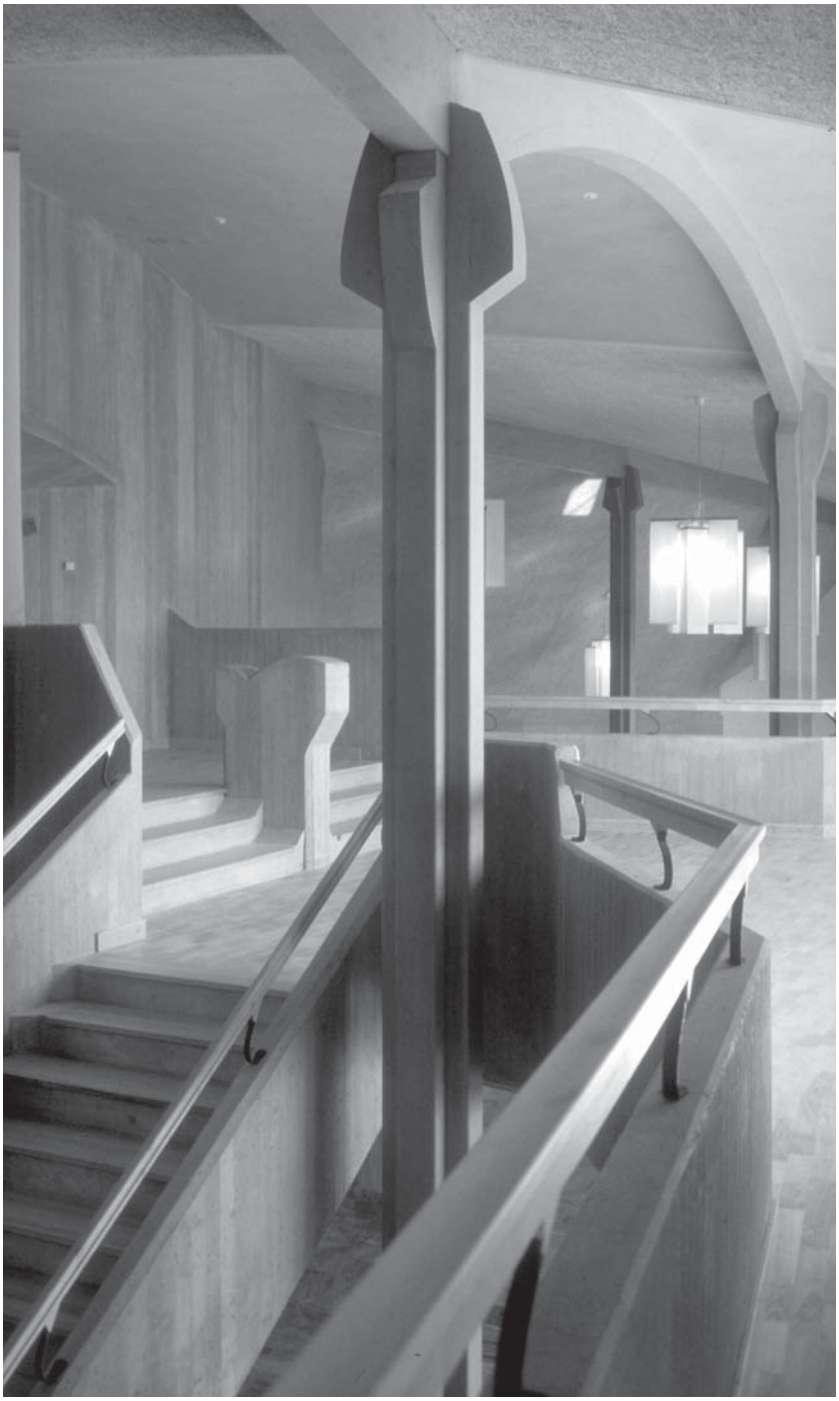

Her på billederne ses nogle af de ganske mange mindre bygninger umiddelbart nord for Vidarkliniken, Robygge, Eurytmihuset, Almandinen, som tilsammen udgør Rudolf Steinerseminariet. De rummer alle kombinationer af bolig og undervisningsfaciliteter, atelierer, eurytmisale, bibliotek, kantine, og formgivningen af disse rum træder tydeligt igennem i bygningernes ydre.
De er meget lydhørt indlagt i landskabet, som var de af sig selv vokset frem på stedet - og de er meget smukt placeret i forhold til områdets klippeheller og store vandreblokke.

Bygningerne er en for en kommet til over en årrække, og der ligger i deres formmæssige forskellighed og alligevel tydelige beslægtethed et metamorfose-tema.

Vidarkliniken ligger flot placeret i det bølgende østsvenske kystlandskab. Den smyger sig beskyttende ind langs østsiden af en stor, skovklædt klippehelle og har herfra en flot udsigt ud over Mörkö-fjorden, samtidig med at der opstår intime rum op mod bjerget.

Disse landskaber hæver sig stadigvæk langsomt op efter istidens nedtrykning, og man fornemmer, at for ikke så mange år tilbage var det et ørige, hvor havet stod ind mellem klippeknoldene og gav dem deres afrundede former.

På luftfotografiet nederst ser man Vidarkliniken slange sig langs det skovklædte højdedrag og hvordan udbugtningen midtvejs skaber et atrium. Sengeafsnittene er lokaliseret i de to arme langs bjerget.

Bygningen i forgrunden er Patienthotellet med boliger for pårørende til indlagte i de to øverste etager og modtagelse af dagpatienter i stueetagen. Længst til højre i billedet er der to bygninger med personaleboliger. Og med ryggen til det sted, hvor det øverste billede er taget, er der i skovbrynet anlagt et stor beboelsesområde, hvor mange med arbejde på Vidarkliniken bor.

Planrids af Vidarkliniken

Her ser man Viadarklinikens loggia, som sammen med den slyngende bygningskrop omslutter det centrale atrium. Loggiaen har direkte forbindelse til de to sengeafdelinger på første sal, og patienter bringes ofte herud for en middagslur. Loggiaens murmalerier har scener fra Lazarus' helbredelse.

Den åbne del af Vidarkliniken ligger rundt om atrium-rummet, således også Vidarklinikens lille café, som tilbyder udendørs servering, når vejret er til det. Og man ser i løbet af dagen mange, som lige sætter sig ud for at tage en lille pause i solen.

Vidarkliniken har sit navn efter Vidar, som i den nordiske mytologi var Odins yngste søn. Vidar havde den vane, at han til stadighed samlede læderstrimler fra skomagere, han mødte på sin vej, når de skar skosåler ud. Vidar satte stumperne på sin fod, så han til sidst fik en enorm klumpfod.

Ved tidehverv, da Fenrisulven kom for at fortære Odin og alle guderne, stak Vidar sin store klumpfod i gabet på Fenrisulven - som blev kvalt derved. Vidar ikke bare reddede verden derved - han gav med sit eksempel verden en chance for med sit overskud at forvandle til noget godt.

Som Vidarklinikens tildligere leder, Rüdiger Neuschütz sagde: Dette gælder også for Vidarklinikens medarbejderskab; vi må give af, forstå og pleje vores overskud.

Vidarklinikens facade mod bjerget

Herover er det karnappen foran sydfløjens dagrum. Inde og ude er intimt forbundet, og man har overalt i patientfløjene en stærk fornemmelse af naturens nærvær.

... og så lige lidt om farverne ved Vidarkliniken. Hvad disse sort-hvide billeder ikke kan videregive, er den allestedsnærværende, vibrerende farve. Overalt er der brugt laserende farve, så materiales tekstur og egenart står tydeligt frem. Farven spiller en stor rolle i nuanceringen af de enkelte rums kvaliteter - vi er her meget langt fra en dekorativ brug af farve.
Vidarkliniken er farvesat af Fritz Fuchs, som med sine dybe rødder i Goethes farvelære har en sjældent intens indlevelse i farvens natur og terapeutiske potentiale.
For blot at give et enkelt eksempel, så er patientrummens vinduesrammer malet rosa, så de går i et med murværkets rosa laseringer, mens vinduer, hvor indblik er mindre problematisk er malet gule, så blikket hæfter sig her. Overalt i Vidarkliniken møder man denne farvens omtanke.

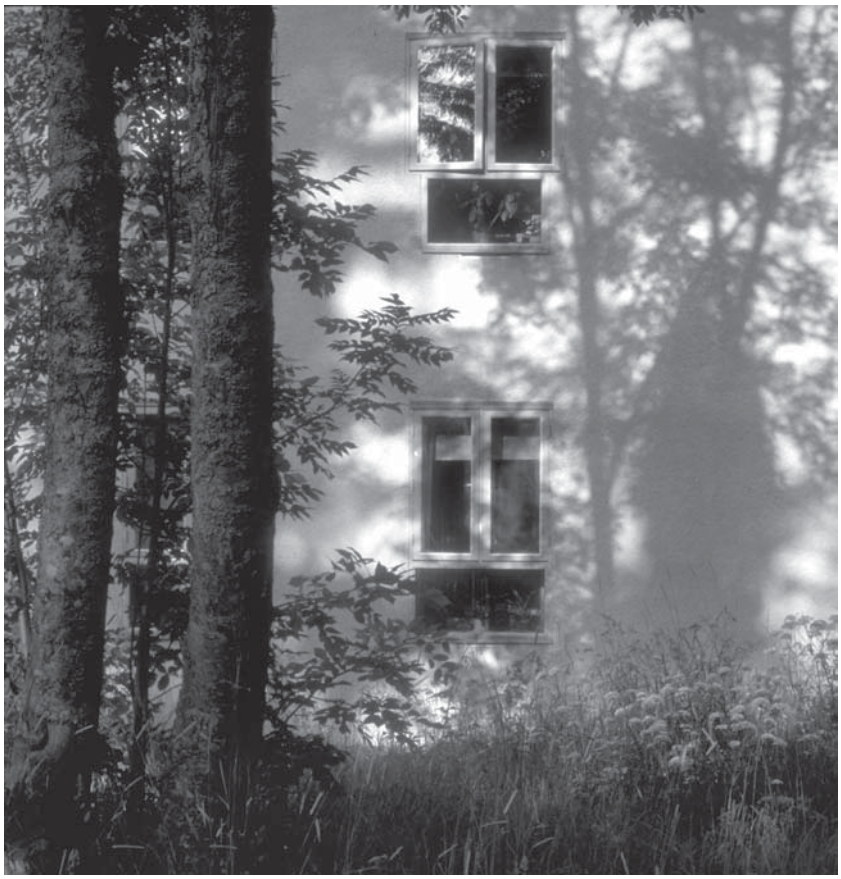

Til højre ser man et af patientrummene på første sal. Rummets materialer er overalt naturmaterialer, selv hospitalssengene har fået trægærder. Teknik og elektronik er hold på et minimum, og om natten er her fuldstændig stille - så stille som der aldrig nogensinde bliver i et moderne hospital med dets udluftninger, elevatorer, generatorer og tusinde andre ting, som døgnet igennem producerer en allestedsnærværende grundstøj.
Farverne er lette og stilfærdige, alt er malet med en lasur-teknik, som tydeliggør materialernes tekstur og egenart. De fleste af de moderne menneskes sygdomme er i antroposofisk forståelse varmekrævende og farveholdningen er derfor i langt de fleste patientrum varmrosa.
Vinduerne er så lavt placerede, at man liggende fra sengen kan følge med i, hvad der sker i naturen lige udenfor. Beplantningen er den oprindelige vegetation, og de mørke nåletræer veksler med lysere løvtræer. Man hører vindens susen og fuglenes sang, man dufter hyl, tjørn, fyrretræer og høslet fra de omkringliggende marker. Efter regn er duften af skovbund særlig nærværende.

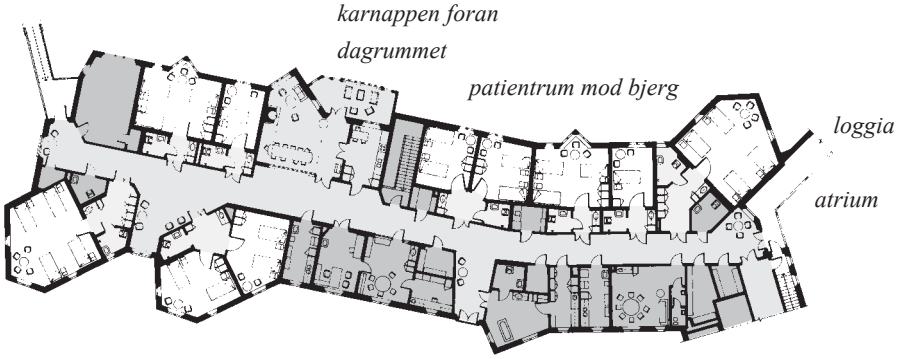

Her er det første sals plan over Vidarklinikens sydfløj. Mod højre er der forbindelse til hospitalets centrale del og til loggiaen, som omkranser det centrale atrium. Til højre leder en trappe direkte ud i skoven.
Den lysegrå skravering er cirkulationsarealer og fælles opholdsarealer - man ser af planen tydeligt, hvordan korridorrummet er nedbrudt ved små knæk og forskydninger og i kraft af de mange opholdsnicher. De mørkskraverede områder er forskellige depotrum, drifts- og personalerum mv.
Patientrummene har hvid markering - og man kan med lidt god vilje lige ane, at der er både en-, to-, tre- og fire-sengs stuer. De fleste af dem vender ind mod bjergsiden, nogle få har dog det mere åbne kig ud over fjorden.
Det helt geniale ved Vidarklinikens patientrum er, at de ikke ligger direkte til gangen. Der er overalt skudt et lille mellem-rum ind, som har et lille tekøkken, skabsplads til en række fornødenheder samt toilet og bad. Det giver en helt anden ro for patienten og ro omkring arbejdet med patienterne, og det giver for både patient og sygeplejersker en langt mere hjemlig følelse.

Billedet til venstre er fra karnappen foran sydfløjens dagrum. Herfra kan man følge med i alt, hvad der foregår på bjerget.

Hvor patientrummene ligger i fløjene langs bjerget, ligger Vidarklinikens mere udadvendte faciliteter, modtagelse, garderobe, café, spisesal osv. i stueetagen rundt om det centrale atrium. På første sal finder man her dels administrationen, dels en række terapirum.

På billedet herover er det midterfløjens markante nordøstlige hjørne, som er det første man møde, når man kommer til Vidarkliniken. Det rummer i stueplan bibliotek og ovenpå en sal for lægeeurytmi.

Set fra venstre i billedet rummer førstesalen det store samlingslokale Vidarsalen, dernæst rum for maleterapi, formterapi, musikterapi og lægeeurytmi - nogle af de terapier, som indgår i den antroposofiske behandlingspalet. Flere af disse rum får lov at bryde gennem den samlede bygningsform - for at få lige præcis den rumlige artikulering, som bedst understøtter den givne aktivitet.

Eurytmi er en antroposofisk bevægelseskunst, hvori lyd og gestik er nøje synkroniseret - som synliggjort sang og synliggjort tale. Læge-eurytmi er videreudviklet heraf som en bevægelsesterapi, der kan stimulere og aktivere bestemte organer og kropslige tilstande - og rummet herfor er udformet med en søjle af lys, så armene næsten af sig selv løfter sig. De affasede hjørner slutter rummet giver samtidig eurytmiens kredsende bevægelser forbindelse med centrum.

Rummet for formterapi derimod er anderledes sluttet og næsten huleagtigt mørkt, med lavt til loftet og små, lavtsiddende vinduer. Det er her en anderledes krystallinsk og langt mere materielt fortættet formverden, som udforskes - og en anden kategori problemer som her ældes, glittes og graves ud.

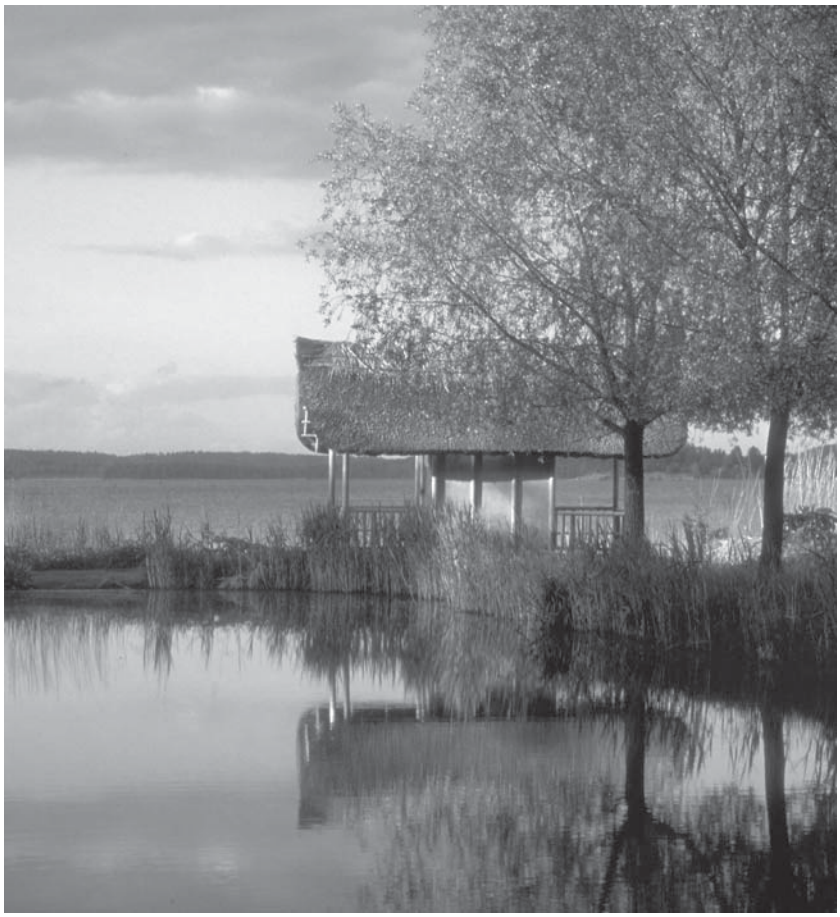

Det antroposofiske samfund i Järna har to biologiske rensningsanlæg, hvor spildevandet ledes gennem en serie af damme og cirkulerer via serier af vandtrapper for at iltes. Begge steder er hyppige mål for spadsereture for Vidarklinikens patienter.

Hvor Vidarklinikens rensningsanlæg er udformet som en pilelund i et strandengslandskab (de to billeder for neden til højre), er dammene i Seminariets rensningsanlæg integreret i et parkagtigt landskab. Og her, udenfor den yderste dam, finder man den lille stråtækte pavillon, Fuglebetragtnings-pavillonen, som har en forrygende udsigt over Mörkö-fjorden.

Ligesom samtlige andre bygninger i området har Fuglebetragtnings-pavillonen individuelt formede dørgreb, skåret af Erik Asmussen - Abbi, som alle i området kender ham. Det antroposofiske samfund i Järna er hans livsværk.

Og med disse billeder af, hvordan Vidarkliniken elegant slutter cirklen og bringer sit spildevand tilbage i naturens kredsløb, vil jeg slutte denne lille introduktion til det antroposofiske hospital, Vidarkliniken.